

AYOL VA ERKAKLARNING IJTIMOY XUSUSIYATLARINI AKS ETTIRUVCHI SEMANTIK MAYDON

Abdullazoda Madina Rasuljon qizi
O'zDJTU filologiya fakulteti o'qituvchisi

Insonning ijtimoiy maqomi uning demografik belgilari bilan birgalikda jamiyatda tutgan o'rnini bilan ham belgilanadi. Ya'ni, ierarxik dunyoda shaxsning ijtimoiy faoliyati, oilaviy va ijtimoiy maqomi kabi belgilarning o'zaro munosabatlari ko'rib chiqildi.

Erkaklarning **ijtimoiy faoliyatini** tasvirlovchi frazeologik birliklarning tahlil natijasi qiziqarli ma'lumot berdi:

Brother in arms – “jangovar do'st”

Gentleman at large – “zodagon”.

Erkak mard, jasur shaxs sifatida:

A knight in shining armour – “ritsar, oliyhimmat inson, oliyanob kishi”;

A man's man – “mard, qo'lidan har ish keladigan odam”.

Rahbat shaxs sifatida:

Old man – “xo'jayin, shef”;

Man on horseback – “hukmdor”;

Strongman – “yakka hokim, o'z marini o'tkazuvchi”;

Lord of creation – “yaratuvchi erkak”.

Huquqshunos, siyosatchi, madaniyat arbobi, shifokor va h.k. sifatida:

Gentleman of the long robe – “mantiyalik jentmen, yurist”;

A butter and egg man – “teatr sahnalarni mabdag' bilan ta'minlovchi ishbiarmon”;

Advance agent – “kontrakt tuzuvchi agent, vakil”;

Medicine man – “tabib”.

Erkaklar mas'uliyatli lavozimlarni egallash bilan birga, jinoyatchilik, o'g'rilik, qalloblik va h.k. lar bilan shug'ullanishga moyil bo'lishgan va bularning barchasi erkaklarga xos kasbi-kor hisoblangan, chunki buning uchun ham ma'lum darajada aql kerak bo'lgan:

A confidence man – tovlamachi, firibgar;

A broken man – qonundan tashqari deb e'lon qilingan o'g'ri;

Knight of the pad – bosqinchi;

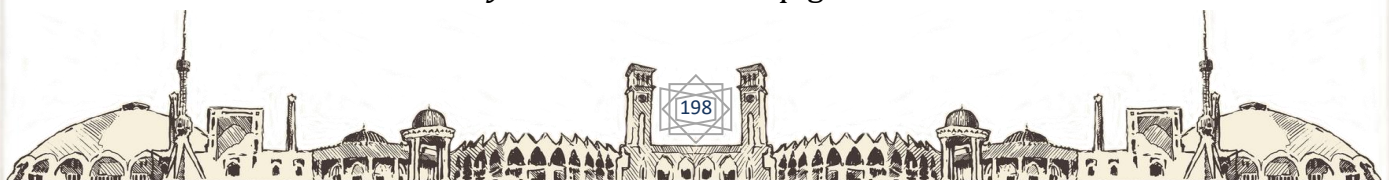
Mr. Big – jinoyatchilar doirasi korchaloni, “yuqori martabali amaldor”.

Shuningdek, erkaklar har xil turdagi kasb-hunar bilan shug'ullanishgan. Ularning kasbi va xarakteridagi turli tumanlikni tasvirlash uchun maqol va matallar ham qo'llanilgan. Masalan:

A bad workman finds fault with his tools – yomon hunarmand qurolidan ham ayb topar.

What is a workman without his tools? – quolsiz usta usta emas.

The workman is known by his work – ustani qilgan ishidan bil.

Jamiyatning demokratlashtirilishi, feministik harakatning vujudga kelishi tildagi mavjud frazeologik birliklarda ham o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymadi. Buning natijasida ayollarni erkaklar bilan bir xil kategoriyada tasvirlovchi frazeologik birliklar paydo bo'la boshladi. Masalan:

A man of letters – yozuvchi, adib /*A woman of letters* – yozuvchi ayol, adiba;

A man Friday – Jumavoy, sodiq, vafodor xizmatkor /*A girl Friday* – yordamchi, “o'ng qo'l”, ishonchli xodim (kotiba haqida);

Mr. Right – bo'lajak qalliq /*Miss. Right* – bo'lajak rafiq;

A man of the world – donishmand erkak /*A woman of the world* – dono, tajribali ayol;

His Reverence – hazrati oliylari, (ruhoniya nisbatan) /*Her Reverence* – katta hurmatga sazovor rafiq;

Master of situation – “vaziyat egasi” (erkak kishi haqida) /*Mistress of situation* – “vaziyat egasi”, o'zi mustaqil qaror qila oladigan ayol;

Like father, like son – o'g'il otasiga o'xshar, *Like mother, like daughter* – qiz onasiga o'xshar.

O'zbek tili frazeologizmlarida esa, erkaklarning **ijtimoiy faoliyati** bog'dorlik, dehqonchilik, chorvachilik, zargarlik, ovchilik, kosiblik, qassoblik kabi kasb-hunarlarida tasvirlangan. Bu kabi faoliyatlarni ifodalovchi maqollarda esa erkaklar “bog'bon, dehqon, cho'pon, zargar, kosib, ovchi, qassob” kabi ot so'z turkumiga oid so'zlar bilan ifodalangan, Masalan: *Bog'bon bog'ini tuzar, Dehqon dalasini suzar; Cho'ponning tayog'i-otlining oyog'i; Kosib tikkanini maqtar; Zar bo'lmasa, zargar-xarob, Yer bo'lmasa, dehqon-xarob; Qassobga oq qo'y ham bir, qora qo'y ham bir.*

Ayol va erkaklarning ijtimoiy maqomini aks ettiruvchi frazeologik birliklarning ba'zilari tanlab olindi. “Ijtimoiy maqom” deganda erkak va ayollarning oilaviy ahvoli nazarda tutiladi, unda turmushga chiqqan va chiqmagan ayol, uylangan va uylanmagan erkak, shuningdek, qarindoshlik munosabatlarini aks ettiruvchi frazeologizmlar tahlil etiladi.

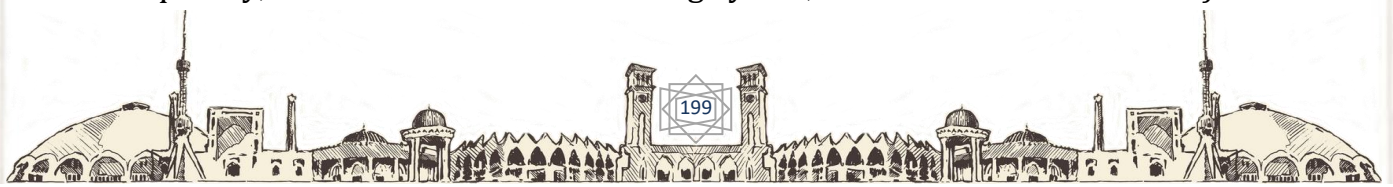
Har ikki til vakillari uchun turmush muhim voqea. Ingliz tilida: *Marriage makes or mars the man* - turmush inson hayotini yo yaxshi tomonga o'zgartiradi, yo yomon tomonga.

O'zbek tilida aynan turmush qurishning afzalligini, muhimligini tasvirlovchi maqollar asosan “xotin” leksemasi orqali yoritilgan.

Uylangan-o'g'il qizga quvongan; Xotinsizlik mehnat; Xotin-umr yo'ldoshi; Xotin-uyning chirog'i.

Keltirilgan misollar turmushning afzalligini tasvirlansa, har ikki tilda buning aksini ham kuzatish mumkin:

Umriningdan uch kun qolsa eshak ol, bir kun qolsa xotin ol; If you would be happy for a week take a wife; If you would be happy for a month kill a pig; But if you would be happy all your life plant a garden - bir haftalik baxt uchun xotin ol, bir oylik baxt uchun cho'chqa so'y, bir umrlik baxt uchun bog' yarat; *First thrive and then wife* - avval

mablag' to'lsa so'ng uylan; *Honest man marry soon but wise man never*- aqlli odam hech qachon uylanmaydi; *Marry in haste and repent at leisure*- shoshilib uylangan tez afsuslanadi; *Be sure before you marry of house wherein to tarry*- turmush qurishdan oldin yashaydigan (bo'lajak) uying haqida qayg'ur.

Yuqoridagi maqollarni quyidagi birgina misol bilan izohlash mumkin: *Umr savdosi-qiyin savdo*. Maqollarda ayolning eriga bog'liqligi, uning oldida ojizligini tasvirlovchi frazeologik birliklar ham yo'q emas. *A clinging vine* - "zaif, yordamga muhtoj ayol; *the cobbler's wife is the worst shod* - "etikdo'z xotining oyoq kiyimi hammanikidan yomon".

Oilaviy munosabatlarga qaytar ekanmiz, quyidagi leksemalarni tahlil etish maqsadga muvofiq: ota-ona; o'g'il-qiz; aka-singil; tog'a-xola; qaynona-qaynota; kuyov-kelin; quda; o'ynash va h.k.

"O'g'il" va "qiz" leksemalari frazeologik birliklarda quyidagicha tasvirlanadi. O'g'il: *the prodigal son*-noqobil o'g'il bola, oqpadar; *son of a bitch* ablah, yaramas. Qiz *a daughter of the horse leech*- (qonmas) to'ymas tovlamachi. Biroq, qiz o'g'il bilan qiyoslanganda qizning ajoyib baholanishi

kuzatildi: *My son is my son till he gets him a wife, but my daughter's my daughter all the days of her life*- O'g'il xotin olguncha o'g'il, qiz esa bir umrga qiz.

O'zbek tilida esa, bu leksemalar qiyoslanganda ularning har ikkisi ijobiy tasvirlanadi: *O'g'il uyning bulbuli, qiz-uyning guli; O'g'illi uy-farishta, qizli-uy sarishta*. O'zbek tilida qiz ota-onaning joni, davlati, o'g'il esa-faxri avlodini davom ettiruvchisi va aynan shuning uchun ham u qizga nisbatan zoriqib kutiladi: *Qiyshiq bo'lsa ham yo'lyaxshi, Yomon bo'lsa ham o'g'il*.

Leksikografik manbalarni kuzatuv davomida *farzand; bola; chaqaloq; child; baby; infant* komponentlari qatnashgan frazeologik birliklarga ham duch keldik. Tahlil qilinayotgan tillarda bu otlar aynan bir aniq jinsga bog'lanmagan, ya'ni o'g'ilga nisbatan ham qizga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin.

Odatda, xalqimizda singilni e'zozlashni o'g'ilga yoshligidan uqtirib kelinadi: *Onangni kaftingda tutsang, singlingni boshingda tut; Onangni sirtida saqlasang, singlingni kaftida saqla*.

O'gay ota-ona odatda salbiy baholanadi. Ular o'ta qahr g'azabli odamlar hisoblanadi:

*O'gay ota non bermas,
Non bersa ham jon bermas;
O'gayning oti qursin,
Saksovulning o'ti qursin.*

Ayolning oilada tutgan ijtimoiy maqomlaridan biri "kelin" ga o'zbek tilida ijobiy va ba'zan juda salbiy baho beriladi.

Ingliz tilida ayolning ijtimoiy maqomi erkaklarnikiga nisbatan yorqin ifodalanmagan. Balki erkaklar ayol kishini mas'uliyatli ishlar, ilm- fan bilan shug'illanishga qobiliyatli bo'lmagan inson sifatida tasavvur qilib, uni jiddiy ishlar

bilan shug'illanishiga to'sqinlik qilganlar. Shuning uchun, ularga nisbatan muhim kasblarni ifodalovchi til birliklari qo'llanilmagan. O'zbek tilida esa ayolning ijtimoiy maqomi asosan "uy bekasi", "ona", "xotin". "qiz", "kelin" timsollarida namoyon bo'ladi. Ammo, "rahbar ayol", "fan arbobi" kabi maqomlarining mavjud emasligi, ayollarning qadr qimmatini tushurmaydi, chunki o'zbek erkaklari ayollarni zaif jins sifatida asrab-avaylab, e'zozlab yurishni xohlaydilar. Ularga, avvalo, saranjom sarishtali uy bekasi, maslahatchi turmush o'rtog'i, mehribon ona kerak: *"Xotining yaxshi bo'lsa, bu dunyoning charog'i"*.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

- 1.Расулова М.И. Основы лексической категоризации в лингвистике. – Ташкент: Фан, 2005. – 268с.
- 2.Longman Grammar of Spoken and Written English. Pearson Educated Limited, 2004. – 613p.
- 3.Lakoff Robin. Language in context.// Language,1972. - № 48. – P. 907-924.
- 4.Lakoff Robin. Language and Woman's Place. – New York: Harper and Row, 1975. – 372 p.
- 4.Lakoff George. Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. –

